Kámán Erzsébet

A SZENTHÁROMSÁG ÉRTELMEZÉSE AZ OROSZ VALLÁSOS NÉPÉNEKEKBEN

Az anyag, amit át kell tekintenem, olyan nagy, hogy már elöljáróban meg kell jegyeznem, hogy az orosz legendákra csupán utalásszerűen térhetek ki.

Az orosz ember életében a templomba járás, az istentisztelet mindig nagy szerepet játszott. Ha a Kijevi fejedelemség idején (X-XIII században) a főtemplomokat Szófiának, az Isten Bölcsességének szentelték, a Moszkvai államban – a Szentháromságnak. Az 1940-ben mártírhalált halt Pável Florenszkij neves orosz teológus és pap a pravoszláv dogmatika, az istentisztelet esztétikája és misztikája kapcsán megjegyzi, hogy „a templomszentelésben először az orosz szellemiség nyilvánult és testesült meg alkotó módon".[1]

Köztudott, hogy a Szentháromság „a kereszténység legnehezebb és a legelvontabb fogalma", erősíti meg az orosz népi vallásosság kutatója Fedotov G.P. Ezt a hívők is érezték, hogy a Szentháromság „az Isteni világ legbensejébe vezet. Más szóval, a Szentháromság akkor is az Isten neve marad, amikor a megértése elvész vagy elérhetetlenné válik."[2] II. János Pál pápa az 1986-os májusi enciklikájában (Dominum et vivificantem) említést tesz a keleti keresztény egyházakkal közös örökségről és arról, hogy azok „a legnagyobb gonddal őrizték meg az egyházatyák rendkívüli módon gazdag tanítását a Szentlélekről."[3] Egy mai orosz teológus Veniavin apát (Novik) úgy véli, hogy az emberről szóló kereszténytan jelentősen hozzájárult az új perszonalista filozófiai irányzatok kialakulásához. Szerinte „egyetlen vallásban sem értékelik oly magasra az embert, mint a kereszténységben, csak a kereszténységben nyílik meg a konkrétum titka. A Megnyilatkozás, a Jó Hír egyenesen az ember szívéhez szól és ezzel határozza meg az ember lelkében történő Isteni cselekedeteket (a keresztény katapharticát). A pravoszláv tanokra jellemző a Feltámadás kozmológiai értelmezése. Így a főünnep, a Húsvét (a zsidó paszha = az átvonulás) a keresztény értelemben az átváltozott léthez való átvonulást jelenti."[4]

A népi vallásos énekekről Fedotov megjegyzi, hogy „ az Atya hiposztázisa

[1] Florenszkij 1985, 79.
[2] Fedotov 1991, 28, 31.
[3] Dominem et... 1986, 56.
[4] Veniamin 1993, 14o-141.

bennük leginkább rejtve marad... Azok sose mutatják Krisztus viszonyát az Atyához , az Atya Isten nem küldi Őt és Ő sem imádkozik Hozzá."[5]

Ezzel az evangéliumi motívummal valóban nem találkoztam a népénekekben, az Isten képe, Jézus Krisztus ábrázolása azonban vonzotta és foglalkoztatta az énekeseket. „ Duhovnyje sztihi"- nek mondták ezeket az énekeket, ahol a jelző „duhovnyje" a „ lélekre", a „lélegzésre", a „szellemre", sőt az „illatra" is utal. A legtöbb példámat a XIX.század 60-as éveiben kiadott hat kötetes gyűjteményből vettem, amely több ember által 30-40 év alatt lejegyzett énekeket tartalmaz. A gyűjtemény címe „Vándor zarándokok" („Kaliki perehozsije ")

Az orosz énekek gyakori motívuma a világteremtés. Még egy bűnbánó ének is, amelyet a múlt század közepén egy novgorodi faluban jegyeztek fel, így kezdődik:

Menj ki, ember, Sziján (Sion) hegyre,
Tekints le, ember, az anya-földre.
Vajon, mivel van a föld ékesítve?
Vajon, mivel van a föld telítve?
Tele van a föld Isten kegyelmével,
Díszítve van a föld igaz nappal.[6]

Itt még a Sioni hegy is „ragyogó" jelzőt kap, az orosz „szijáty" ige annyit jelent mint „ragyogni".

Egy másik 1860-ban kiadott vallásos énekek gyűjteményében az énekes így variálja a föld szépségét:

Ékesítve van a föld Isten templomaival,
Tele van a föld Isten kegyelmével.
Egy másik ének így szól :
Ékesítve van a föld Isten templomaival,
Isten templomaival, igaz nappal,
Tele van a nedves föld törvényszegőkkel.[7]

Van olyan ének, ahol minden a Krisztustól, a Mennyek Urától ered. A jeruzsálemi templomban a három sír egyikében nyugszik a szent teste, noha gyakoribb az az eset, amikor a koporsóban Krisztus leple van. A világ eredetét az énekesek részletesen, epikai módon ábrázolják. Az archaikus mitológiai elképzelések szerint, mindennek volt valamikor kezdeti tárgya. Így a világ városai sorát Jeruzsálem kezdi, mivel ott feszítették keresztre Jézust, a fák sorát – a ciprusfa, mivel belőle készült a kereszt, a hegyek sorát – Sion (vagy Tábor) hegy, mert annak kapcsolata volt Krisztushoz. Az orosz énekekben az első „tárgy" a következőknek az „anyja". A fenti énekben, ahol Krisztus a világ teremtője és Ő nyugszik a jeruzsálemi templomban, mindennek nem az „anyja", hanem „apja" van. Így az atyai princípium vonul végig az énekben.

A mitológiai eredetű „anyaföld" motívuma a vallásos népénekekben úgy szerepel, mint az „orosz", „keresztény", „imádkozó" föld. A leggyakrabban az

[5] Fedotov 1991, 29.
[6] Besszonov, Vypuszk 5, 161-162.
[7] Varencov 1860, in Besszonov, vypuszk 5, 162.

énekekben Jézus Krisztus mellett megjelenik az „Istenszülő", „az Isten Anyja és az Úrnő."[8]

Isten nevének említését az énekekben még néhány példával szeretném illusztrálni. Isten megszólításai közül van „Szagaof Szent Szelleme, az Úr lélegzete", amely megteremtette a világot.[9] Egy másik énekben Szent György imádkozik „a megoszthatatlan Szentháromsághoz, Krisztushoz, az Ég Urához ", vagy „Krisztushoz, az Ég Urához, az Istenszülő Anyjához és az oszthatatlan Szentháromsághoz."[10] A Szűzanya álmáról szóló igen népszerű énekben az Anya keresi „Jézus Krisztust Isten Fiát, Isten Fiát a Megváltót."[11] Az Utolsó ítéletről szóló énekben a bűnösökre haragszik" az Úr, a legszentebb Istenszülő Úrnő, a legszentebb élő Szentháromság."[12] A Jeruzsálemi tekercsek c. epikus ének záró sora: „az Atya, a Fiú és a Szentlélek" dicsőítése.[13] A Tizenhárom péntekről szóló énekben a Pünkösd péntekén (a pravoszlávoknál: a Szentháromság napja) megjelent

„... maga Jézus Krisztus,
Megmutatta az Arcát a Szentháromságban,
Kibocsájtotta a Szent Lelkét (Lélegzetét) a földre."[14]

Egy óhitű keresztények énekében a Három Személyben megjelenő Isten előtt énekelnek a hivők.[15] Talán a felsorolt példákból is kitűnik az énekeseknek teljességre való törekvése az isteni személyeket illetően.

A megszólításoknál meggyőzőbb talán, ha az Isten megjelenését egy-egy ének kontextusában figyeljük meg. Az egyik legkedveltebb orosz ének az ún. Golubinaja kniga, motívumai alapján a Jeruzsálemi tekercsekről szóló énekekhez, legendákhoz áll közel, valamint A három szent beszélgetése, A János apostol kérdései Istenhez a Tábor hegyén c. művekhez. A szent könyv jelzője „golubinaja" viszont egyszerre a „mélységre" (oroszul : „glubina") és a galambra, mint a Szentlélek szimbólumára, is utal.

Buszlajev F.I. szerint ez az ének szervesen beépült az orosz kultúrába, a szellemisége közös az orosz középkori apokrifákkal, a középkorban népszerű Bestiariákkal. Az ének motívumai megjelennek a Novgorodi Szofia templom kapuját díszítő domborműveken, a Vladimiri Dmitrij templom domborművein.[16]

Egy keresztény szekta (duhoborec) énekese kiemeli a Szentlélek jelenlétét e könyv csodálatos megjelenésében és a „golubinaja" jelző mellé hozzáteszi a „lebegyinaja, bozsesztvennaja, evangeljszkaja", vagyis : „ hattyus, Isteni, evangéliumi " jelzőket.[17]

---

[8] Besszonov, Vyp. 1, 90, vyp. 2, 312, vyp. 4, 245, vyp. 5, 205.
[9] Besszonov, vyp. 2, 287.
[10] Besszonov, vyp.2, 394.
[11] Besszonov, vyp. 4, 245.
[12] Besszonov, vyp. 5, 205.
[13] Besszonov, vyp. 6, 73.
[14] Besszonov, vyp. 6, 121.
[15] Besszonov, vyp. 6, 237.
[16] Buszlájev 1861, 128.
[17] Besszonov, vyp. 2, 342.

Besszonov gyűjteményében tízenhat teljes variánssal szerepel a Golubinaja kniga. Találkozhatunk vele egy XVIII századi kézirásos füzetben,[18] a XX század elején kiadott folklórválogatásban is.[19] A szent könyv égből származik, de a földre is az emberek által tisztelt, szent helyekre hull alá : „Alatyr kőhöz, Ádám fejéhez",[20] avagy " a Tábor hegyre, életet adó csoda kereszthez, fehér Latyr kőhöz, Ádám szent fejéhez,"[21] avagy Jeruzsalem közelében álló „Mambrei tölgyfához, a csodatévő Levanid kereszthez, Ádám szent fejéhez,"[22] avagy egyszerűen az orosz földre.[23]

Az itt szereplő motívumok közül talán csak a Latyr, Alatyr kő szorul magyarázatra. Veszelovszkij a szent locusok körül kiemeli az Alatyr követ, amely oltárkövet jelent, ahol „először vérnélküli áldozatot mutatták be és ezzel megalapózták a kereszténység legmagasabb szentségét."[24] Figyelemre méltó, hogy a keleti szlávok énekeiben előforduló Alatyr (oltár) kőnek a nyugati legendákban Graal kehely felel meg, mind a kettő ugyanannak a mitologémának két ellentétes megvalósulása. Az orosz énekekben ez a kő a tenger vizéből emelkedik ki, itt egy mesebeli madár rak fészket, Krisztus tanítványaival megpihen e kővön „hitetalapítva rajta."

Az orosz Mélységek könyve c. ének nem az Utoló itéletről szól, hanem a világ és az ember teremtéséről. Ezt a hatalmas könyvet senki sem veheti fel és nem is olvashassa el: Dávid király emlékezetből tolmácsolja bölcsességét negyven királynak, negyven királyfinak, negyven vitéznek, negyven zarándoknak stb. Az archaikus epika módszerével elbeszéli a világ minden tárgyanak eredetét. E tágas világ minden objektuma kapcsolatban van Krisztus életével. Ezzel az énekesek a világ leírásába hierarhikus elrendezést visznek be és ezzel értékrendet alakítanak ki. A legnagyobb értéket mindig az Istennek, a teremtő erejének és a tőle kapott emberi értelemnek tulajdonitják. A teremtés aktusában az Isten Arculata rajzolódik ki és a teremtett világban pecsételődik meg. Így a napunk az Isten szemétől, vagy arcától ered, ugyanúgy a hold – „a feje lágyától", „a sűrű csillagok – az Isten ruhájától, sötét éjszakák – az Urunk gondolataitól," „reggeli és esti hajnalok – az Isten szemöldökétől", „viharos szelek a Szent Lélektől", „eszünk – okosságunk – magától a Krisztustól, Krisztustól, az Égi Úrunktól", „Isten népe Ádámtól, erős csontunk kőből" ered, stb.[25] Ha az énekesek által alkotott verbális képet összehasonlítjuk az orosz ikonok Krisztus ábrázolásával , érdekes benyomásokat kapunk. Az ikon a bizánci minta szerint az oltárhoz vezető ajtó felett helyexkedik el. Ezeken Krisztust, mint Pántokrátort, mint a világ Urát ábrázolák, az ábrázolása merev, mozdulatlan. Ezzel szemben a népi keresztény

[18] Danilov 1977, 211.
[19] Okszenov, 1908, 307.
[20] Besszonov, vyp. ", 282.
[21] Besszonov, vyp. 2, 285.
[22] Besszonov, vyp. 2, 336.
[23] Besszonov, vyp. 2, 338.
[24] Veszelovszkij, 1881, t. XXVIII, 24.
[25] Besszonov, vyp. 2, 270, 278, 289.

énekek Krisztusa világteremtő Isten, árnyalt egyéni jellem, őröm és bánat, gondok vonásaival felruházva.

A Golubinaja kniga legtöbb változata foglalkozik a társadalmi rendek eredetével is: Ádám fejétől erednek a királyok, Ádám térdétől – a parasztok stb. A legtöbb ének azzal fejeződik be, hogy Dávid király álmot fejt. A kérdező király álmában egy fehér és egy szürke nyúl verekszik össze. Dávid király szerint ez az igazság és az igazságtalanság váltakozó kimenetelű harcát szimbolizálja.

Érdekes adatokat és variánst közölt nem régen a Zsivaja sztarina (Az Élő múlt) c. folyóirat. A Mélységek könyvének ezt a variánsát Zavoloko I.N. neves folklórkutató 1952-ben jegyezte fel Gulag egyik telepén egy idős óhitű énekesnőtől, akit a tudóssal együtt 1940-ben Litvánia elfoglalásakor börtönözték be. E rövid változat megőrizte az ének alapszerkezetét, kérdés – felelet vázát. A válaszokat azonban nem Dávid király, hanem maga az énekes adja. Kimaradt az álomfejtés motívuma is. Az énekét ez a 82 éves asszony Krisztus könnyeivel zárja.[26]

A népi vallásosság kapcsán Fedotov monográfiájában találkozunk olyan feltevéssel is, mi szerint az Isteni személyek felsorolásánál, az Istenszülő neve gyakran a Szentháromság mellett áll. Mível mind a két szó nőnemű, ezért a népi vallásosság nem határolja el világosan e két fogalmat.[27] A Szentháromság fogalma igen elvont, szinte kivánja, hogy melléje „a gyors Segitő", „melegszívű Védelmező", vagyis az Istenszülő neve felkerüljon.[28] Szerintem, itt is az a tendencia érvényesül, amelyről már szóltam, hogy az Isteni nevek és a szent személyek felsorolásánál az énekesek teljességre törekedtek. Az Isteni Lény a népi énekekben mindig személyes, az emberrel közvetlen kapcsolatot tartó Személyiség. Az Utolsó itéletről szóló egyik énekben a bűnösök, akik hisznek ugyan az Istenben, de restek, elmulasztják az istentiszteleteket, így válaszólnak Krisztus szigorú itéletére:

„Tehozzád jöttünk, Fényességünk,
A vesztünket nem reméltük."[29]

És elindulván a pokol felé vezető úton, sűrűn le – leborulnak az anyaföldre és külön – külön elköszönnek Krisztustól, az Istenszülőtől, szentektől, akik nagyon drágák nekik és akiket ők ezentúl sose fognak látni.

A vallásos népi énekek helyét a kutatók a folklór és az írásos „könyves" keresztény kultúra köztes területen jelölik meg.[30] Valóban, a népi énekek merítenek mind a két forrásból, de nem utánozzák egyiket sem. Keletkezésük ideje, közege mostonáig vitatott téma, a kutatók azt leginkább a kései középkorra teszik.[31] Meglátásom szerint, a vallásos keresztény népi énekeket párhuzamba lehetne állítani egyrészt a hisztóriás énekekkel, másrészt a balladákkal. Ezek az énekek más-más területet jártak be. A históriás énekek fontos és konkrét (egye-

[26] Belouszov 1994, 41-42o
[27] Fedotov 1991, 26, 28-29.
[28] Kámán 1994, 396.
[29] Besszonov, vyp. 5, 87.
[30] Szelivanov 1985, 8.
Erdélyi 1991, 109.
Kríza 1982, 11, 15, 21-27.
[31] Erdélyi 1974, 12, 33.

di) eseményekkel foglalkoznak, az archaikus eposz általánosító történeti tendenciával szemben. A ballada is egy-egy különös egyéni sors beteljesülését beszéli el. Az emberi sorsnak itt különösnek, szinte extrémnek kell lennie, ami hangsúlyozta egyéni mivoltát. Az értelmezésében viszont felélednek a legarchaikusabb mitológiai szimbólumok.[32] A három műfaj fejlődése során közös eszmekörből indult, de másképpen alakította ki narratív eszközeit. Kiindult a kereszténység hozta megváltozott történeti szemléletből, amikor az idők archaikus kozmikus körforgása helyében a megfordíthatatlan történelmi folyamat lépett és ezzel az ember útját más megvilágításba helyezte. Huizinga Johan tanulsága szerint, az ember életének fontos eseményei: a születése, a házassága, halála, az egyházi szentségek révén misztériumi fényben tündökölnek.[33] A népi vallásos énekek meditáló világa után, aminek a belső lírai elmélyedését a zene, a dallam is emeli, nehéz áttérni a legendák bonyolult történetekben bővelkedő elbeszéléseihez. Ezekben is történnek csodák, megjelenik Isten, szentek járják a földet és élnek az emberi forgatag sűrűjében. A népi vallásos szemlélet a legendákban más narrativ szövegeket hoz létre, ezekben az ember földi életének gondja-bajai megoldásához isteni csodákra van szükség.

Irodalom

BELOUSZOV, A. F.
1994/1 Sztihi o Golubinoj knige v rukopiszi Zavoloko *I.N. In: Zsivaja sztarina*
BESSZONOV, Petr
1861–1864 *Kaliki perehozsije.* Vypuszk 1-6. Moszkva.
BUSZLAJEV, F. I.
1861 *Isztoricseszkije ocserki russzkoj narodnoj szlovesznoszti i iszkussztva.* t.2. Szt. Peterburg.
Dominum et vivificantem
1886/7 In: Sztrana i mir
DANILOV, Kirsa
1977 *Drevnije rosszijszkije sztihotvorenija,* szobrannyje Kirseju Danilovym. Moszkva.
ERDÉLYI Zsuzsanna
1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék...* Kaposvár.
1991 Közös sorsok, szép énekek. *Új irás* 1991/1
FEDOTOV, G. P.
1991 *Sztihi duhovnyje.* Russzkaja narodnaja vera po duhovnym sztiham. Moszkva.
FLORENSZKIJ, Pavel
1985 *U vodorazdelov myszli.* t. 2, Paris.
HUIZINGA, Johan
1988 *Oszeny szrednevekovja.* Moszkva.

[32] Veszelovszkij, 1881, t. XLVI, 173-260
[33] Huisinga 1988, 7

KÁMÁN Erzsébet
1994 The Image of the Holy Land in Russian Religious songs. *Acta Ethnographia,* 39, 3-4
KRIZA Ildikó
1982 A legendaballada. Budapest.
MOCSULSZKIJ, V. V. :
1887 *Isztoriko-literaturnyj analiz sztiha o Golubinoj knige.* Warszawa.
OKSZENOV, A. V.
1908 *Narodnaja poezija.* Szt. Peterburg.
SZELIVANOV, F. M.
1985 *Russzkije narodnyje duhovnyje sztihi.* Marijszkij Goszudarsztvennyj Universzitet
VARENCOV, V.
1860 *Szbornik russzkih duhovnyh sztihov.* Szt. Peterburg,
VENIAMIN – (igumen)
1993 O pravoszlavnom miroponimanii, Ontologicseszkij aszpekt. In: *Voproszy filoszofii* 1993/4
VESZELOVSZKIJ, Alekszandr
1880–1881 Razyszkanija v oblaszti russzkih duhovnyh sztihov. *Otdelenije russzkogo jazyka i szlovesznoszti,* XXI, XXII, XLVI. Szt.Peterburg.

Kámán, Erzsébet

Interpretation of the Holy Trinity in Russian Religious Songs and Legends

The study examines the representation of the concept of Holy Trinity in popular religious songs.

After christianization the Eastern Slavs, the main cathedral of the State of Kiev was dedicated to "Sophia", the wisdom of God and Saint George. After the Mongol invasion, the cathedrals of the strengthening State of Moscow were devoted to the Holy Trinity and the Holy Mother of God (Theotokos).

The Orthodox theologians made a great effort to analyze the dogma of Holy Trinity, however in popular songs, we can only find the name of the Holy Trinity, "its comprehension vanishes or it gets unattainable". In one of the songs, the world was created by "the holy spirit and breath of Sagaof". In another one, Saint George prays to "the indivisible Holy Trinity". At the Russian feast of the Holy Trinity (at Pentecost), "Jesus Christ himself/ Showed his face in the Holy Trinity/ let out his Holy Spirit to the Earth". The study gives an analysis of the names of God in the song titled "The Book of Depth" comparing the verbal representation to the depictions of God appearing on the icons.

In popular religious songs, the singers aim at listing the names of God completely. However the Divine Being remains always personal maintaining direct relationships with the believers. In the legends, God and the saints are represented in another way, but the present study leaves this subject untouched.